ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 6

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 6

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro'yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko'chirma va ma'lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko'chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 19.07.2024
Qog'oz bichimi: 70x85
Bosma tabog'i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog'ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko'chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY'ATI:

Bekpo'lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o'rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas'ul muharrir)
O'ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Normat Yo'ldoshev, f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Asqar Eshmo'minov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O'zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Shoira Amonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Nargis Kurbanazarova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To'raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 19.07.2024
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)

Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)

Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)

Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)

Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)

Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)

Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Шоира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 19.07.2024
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Amonturdieva, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

МАХМАРАИМОВА ШОХИСТА ТУХТАШЕВНА
«Илтимос» гибрид нутқий акти ва предикативлик 7

ALIMBEKOVA VAZIRA XALIMJON QIZI
Janubi-sharqiy Andijon shevalarida ayrim
Qarindosh-urug‘ atamalarining qo‘llanishi 15

RAJABOVA SADOQAT RASUL QIZI
Etnik arablar shevasida kelishik kategoriyalari
(Samarqand viloyati Ishtixon tumani misolida) 20

TO‘RALIYEV BAXODIR ERALI O‘G‘LI
Savdogar nutqi leksikasi haqida 24

ШАМСУДИНОВА ИХБОЛ
База данных вспомогательных слов
национального корпуса узбекского языка.....28

RAJABOV FERUZ UMARQULOVICH
Omonimik birliklarning lingvopoetik xususiyatlari 31

UMAROVA SHAXLO BAXRIDIN QIZI
KASHTACHILIK TERMINLARINIG GIPONOMIK MUNOSABATLARI 36

М У Н Д А Р И Ж А

ADABIYOTSHUNOSLIK

MADIRIMOV BAHROM ABDULLAEVICH
Matnga munosabat shakllanishida
ijtimoiy-falsafiy asosning o‘rni
(Abdulla qodiriyning «mehrobdan chayon» romani misolida).....42

TUGALOV TOSHPO‘LAT YULDASHEVICH
Nuriddin Shukurov – mumtoz adabiyot bilimdoni 47

SAYDULLAYEVA AZIZA UBAYDULLAYEVNA
Turkiyada xalq ertaklarining to‘planishi va o‘rganilishi 51

ABDURAHMONOV MAHMARIZO
Abdusaid Ko‘chimov nasriy asarlariga bir nazar 55

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, та'lim. 2024; 6
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

SAVDOGAR NUTQI LEKSIKASI HAQIDA

To'raliyev Baxodir Erali o'g'li,
Termiz davlat universiteti tayanch doktoranti

Til va nutqning paydo bo'lishi ijtimoiy jamiyatdagi o'zaro aloqa jarayonlari bilan bevosita bog'liqdir. Shu sabab til birliklarining paydo bo'lishi, shakllanishi, yashashi, rivojlanishi insonlarning o'zaro munosabati doirasida faoliyat ko'rsatadi. Ma'lumki, tilshunoslik bo'yicha qarashlar antik davrlardan mavjud bo'lsa-da, XIX asrning birinchi choragida alohida mustaqil fan sifatida ajralib chiqdi. Shubha yo'qki, til o'rganish sohasi boshqa fanlar kabi tadqiqotlar, tajribalar, izlanishlar, g'oyalar, kuzatishlar, tahlillar natijasi sifatida o'zining alohida o'rganish obyektiga va tekshirish metodlariga ega bo'lgan fan hisoblanadi. Hattoki, tilshunoslikni murakkab, ilmiy, falsafiy, ijtimoiy fan desak xato bo'lmaydi. Tilshunoslik fani bugungi taraqqiyot bosqichiga kelgunga qadar uch ming yillik tarixiy taraqqiyotni boshdan o'tkazdi. Har bir tilning leksik tarkibi uning ulkan boyligi sanaladi. Tillar doimiy o'sish va rivojlanish bosqichida bo'ladi. Inson kishilik jamiyatida yashar ekan, ma'lum kasb-hunar doirasida faoliyat yuritadi. Har bir kasb-hunar vakili o'z nutqi jarayonida oddiy so'zlashuv nutqidagi so'zlar bilan bir qatorda shu kasb-hunar bilan bog'liq maxsus leksikadan ham foydalanadi. Tilda uchraydigan leksik birliklar inson tafakkuri va borliq haqidagi qarashlarining ongdagi aksi bo'lib, jamiyatning rivojlanishi bilan takomillashadi yoki yo'qolib boradi. Fan-texnika taraqqiyotida turli sohalarda bo'layotgan inqilobiy o'zgarishlar davrida nutqimizdagi ko'plab sof turkiy leksema, ibora va maqollar unut bo'lib ketmoqda. Ularning o'rnini eksperssivlik va bo'yoqdorlik funksiyasi bo'lmagan birliklar egallamoqda. Ushbu til birliklarini lingvistik jihatdan o'rganish va ilmiy tahlil qilish, lug'atlashtirish muhim ahamiyatga ega. Fikrimiz tasdig'i sifatida Lionella Lubojeva fikrlarini ilova qilamiz: "Professional leksikaning maqomi hali to'liq aniqlanmagan, maxsus leksikaning umumiy adabiy tilga ta'sirining tabiati ochib berilmagan. Ushbu muammolarga qiziqish ortib borayotganiga qaramay, tilshunoslar o'rtasida terminologik leksika haqida umumiy tushuncha mavjud emas. Umumiy nutqda kasbiy leksika birliklarining yuqori faolligi maxsus birliklarning umumiy adabiy til qatlamlariga kirib borish mexanizmini, sodda ona tilida so'zlashuvchilar tomonidan ularni idrok etish va ishlatish xususiyatlarini tavsiflash va tahlil qilishni talab qiladi[1]. Shunday sohalardan biri savdogarlik leksikasi haqida quyida to'xtalib o'tamiz.

Kishilik jamiyatining turli bosqichlarida savdo va uning turlari turlicha shakllarda amalga oshirilgan. Dastlab savdo tovar ayirboshlash tarzida, keyinchalik ma'lum tartib-qoidalarga asoslangan ko'rinishda amalga oshirilgan. Qadimiy bozor shakllariga misol sifatida chorva mollari va dehqonchilik mahsulotlari sotiladigan bozorlarni keltirish mumkin. Ushbu bozorlardagi sotuvchi va oluvchi, dallolning o'ziga xos leksikasi mavjud. Ular foydalanadigan leksika sofligini yo'qotmagan, tilning haqiqiy jilosini o'zida saqlab turgan birliklardandir. Jonli nutqda faol leksikani tahlil etish hamda o'rganishga XX asrning 20-yillardayoq e'tibor qaratilgan. O'sha davrlarda ilm-fan sohasida katta inqilob yasagan jadidlardan biri Abdurauf Fitrat o'zbek tilining imkoniyatlarini sinchiklab o'rgangan va o'zbek tilining qoidalarini yaratgan. Tilga oid qarashlarini "Sarf" va "Nahv" asarlari orqali bizga qoldirgan. Tilning ichki xususiyatlarini va tarkibini jiddiy tahlil qilgach shunday fikrga kelgan: "…Bilamizki, bizning shaharlarimiz yuzlab yillardan biri arab, forsi(y) adabiyotining hukmi ostida yashaydir. Shuning uchun bizda shahar tili buzulg'andir. Tilimizning sof shaklini daladag'i el-aymoqlarim-

[1] Лубожева Л.Н. Роль профессиональной лексики в обогащении словарного состава общеупотребительного языка: на материале экономической терминологии английского и русского языков: Дисс. канд. фил. наук. –Челябинск, 2006. – С. 204.

izda ko‘ra olamiz. Dalada yashag‘an el-aymoqlarimiz orasida unlaring jon ozug‘i bo‘lib turg‘an dostonlar, ertaklar, matallar, laparlar, ashulalar, qo‘shiqlar bor. Shunlaring hamasini buyuk bir diqqat bilan xalq og‘zidan chiqqani kabi yozib olish kerak”[1]. Fitrat tomonidan bu fikrlar bilirilganiga ham bir asrga bo‘ldi. Darhaqiqat, Shahar markazlarida joylashgan bozor oralab yuqorida e’riof etilgan “jon ozug‘lari” ni topish mumkin emas. Buning uchun shahar chetlaridagi va qishloqlarda joylashgan bozor va hududlar leksikasini tahlil qilish maqsadga muvofiq.

So‘nggi vaqtlarda tilshunoslikning amaliy sohalariga e’tibor kuchaydi va shu yo‘nalishlarda tadqiqot ishlari ko‘paymoqda. Biroq ijtimoiy munosabatning asosiy shakli bo‘lgan jonli muloqot nutqi to‘liq o‘rganilganicha yo‘q. O‘zbek tilshunosligida “Nutq madaniyati” alohida fan sifatida shakllangan, “Ortologiya” bo‘limi mavjud, ammo sohaviy nutq bo‘yicha qilingan ishlar sanoqli. Bugunga qadar nutq sohasida B. Husanov, V. G‘ulomov, J. Omonturdiyev, A. Omonturdiyev, E. Begmatov, M. Tursunpo‘latov, M. Yo‘ldoshev, Q. Yadgarov[2] kabi tilshunoslar izlanishlar olib borishgan, darslik va o‘quv qo‘llanmalar yaratishgan. Sohaviy nutqqa oid dastlabki tadqiqotlarni Nizomiddin Mahmudov[3], Suyun Karimov[4] kabi taniqli tilshunoslar boshlab bergan.

Savdo jarayoni murakkab jarayon bo‘lib, sotuvchi va xaridor o‘rtasida ma’lum ijtimoiy talablarga asoslangan muloqot bo‘lib o‘tadi. Ma’lumki, dastlabki bozorlar bo‘lmagan. Ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishi natijasida keyinchalik ochiq osmon ostida, yoyma rastalarda, xaridorni chaqirib oldi-sotdi amalga oshirilgan. Sotuvchi xaridor diqqatini mahsulotiga qaratish uchun sotiladigan narsaning xususiyatlarini maqtagan, ya’ni jonli reklama qilgan. Sotuvchi nutqi mubolag‘aviy va ishontiruvchi xarakterda bo‘ladi. Savdo sohasi vakillarining nutqida o‘ziga xos so‘zlar, terminlar, jargonlar, frazeologik birliklar, paremiologizmlar mavjud. Bu birliklar faqatgina jonli so‘zlashuv nutqidagina qo‘llanib, adabiy tilda deyarli ishlatilmaydi. Bu soha vakillarining nutqini quyidagicha guruhlarga bo‘lish mumkin:

a) sotuvchi nutqi;

b) xaridor nutqi;

c) dallol nutqi.

Sotuvchi nutqida ishlatiladigan leksik qatlam juda qadimiy bo‘lib, ushbu soha faoliyat turining ma’lum o‘zgarishlarga yuz tutishi natijasida arxaiklashmoqda. O‘zbek tilshunosligida ushbu sohaga doir leksikani saqlash, ularning lingvomadaniy, pragmalingvistik xususiyatlarini tahlil qilish uchun xaridor va sotuvchi, sotuvchi va dallol nutqining o‘ziga xos jihatlarini lingvistik jihatdan o‘ganish zarurati mavjud.

Savdogar nutqining o‘ziga xos xususiyati ular nutqida asosan ta’sirchan evfemik birliklar qo‘llanadi. Mol bozorda sotuvchi moliga qat’iy narx aytmasdan, savdoni ***so‘rang-so‘rangdan*** boshlaydi: “Mol savdosi bilan bog‘liq muomala jarayoni birmuncha murakkab bo‘lib, o‘ylab-o‘ylamay aytilgan bir so‘z yoki gap oluvchini ham, sotuvchini ham omad va omadsizligiga sabab bo‘lishi mumkin. Avvalo, sotuvchining qimmat aytishi, oluvchining arzon so‘rashi bozor muomalasining o‘ziga xos xususiyatidir.

Odatda, oluvchi sotuvchidan molning narxini so‘raydi, sotuvchi molning narxini birdaniga **“faloncha”** yoki **“buncha”** deb qimmat aytib, xaridorni cho‘chitib qo‘ymaslik maqsadida: **o‘zingiz so‘rang, o‘zingiz ayting, o‘zinggiz tilang, qanchaga olasiz, qancha berasiz, qanchaga so‘raysiz, epga keltirib so‘rang** kabi evfemik xarakterdagi gaplardan foydalanadi”[5]. Keltirilgan misollar strukturasi sodda yig‘iq gaplardan iborat bo‘lib, savdo jarayonida, asosan, aniq va qisqa gap qurilmalaridan foydalanilishni ko‘rsatadi. Agar oluvchi narxni qayta-qayta so‘rayversa, sotuvchi bir narx aytishdan tiyilib s***izdan oldin savdo qil-***

[1] Fitrat A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Manaviyat, 2009. – B. 141.

[2] Husanov B., G‘ulomov V. Muomala madaniyati. Darslik. – Toshkent, 2009; Омонтурдиев Ж., Омонтурдиев А. Сўз қўллаш санъати – Термиз: Жайҳун нашриёти, 1994; Бегматов Э., Турсунпўлатов М. Ўзбек нутқи маданияти асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1991; Yo‘ldoshev M., Yadgarov Q. Badiiy matnning lisoniy tahlili. – Toshkent, 2007.

[3] Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. Дарслик. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2009.

[4] Каримов С., Маматов Х., Бўриев И. Юристнинг нутқ маданияти. Ўқув қулланма – Тошкент: Зарқалам, 2004.

[5] Омонтурдиев А. Профессионал нутқ эвфемикаси (чорвадорлар нутқи мисолида): Фил. фан. док. дисс. – Тошкент, 2009. – Б. 134.

ganlar bunchaga so‘radi; oxirgi chiqqan narxi shuncha bo‘ldi; oxiri falon so‘mda to‘xtadi; falon so‘mga bermadik singari qurilmalar orqali o‘z maqsadini bildiradi. “…Agar sotuvchi xushmuomala bo‘lsa, savdosi kelishmaganda ham: Mol olishga kelganmisiz o‘zi? Molni bilasizmi? Hech mol olib ko‘rganmisiz? Siz ololmaysiz! Mol olish qo‘lingizdan kelmas ekan kabi dag‘al disfemik gaplar o‘rnida: **biroz savdomiz kelishmay turibdi; mayli, xohshingiz; mana bozor, bir aylanib ko‘ring; balki hali yana uchrasharmiz; savdomiz kelishib qolar** kabi evfemik vositalarni qo‘llaydi. Savdo jarayoni bunday nutqiy muomalani oluvchidan ham talab qiladi. **Qimmat, narxini oshirib aytayapsiz** gapi o‘rniga xaridor: **biroz tushing, balandlab ketdingiz, shekilli; oslab ketdingiz, baland aytdingiz, oshib ketdi, nazrimda** kabi yumshoq iboralarni qo‘llaydi…”[1]. Agar shunday jumlalardan keyin ham savdoda kelishuvga erishilmasa, sotuvchilar: **insof bilan so‘rang-da, akajon (ukajon, tog‘ajon, amaki); ozroq chiqing; hali ozroq bor; hali mol narxiga yetmadiz** kabi qoliplashgan murojaatlardan foydalanishadi. Savdoning yozilmagan qonuni – xaridor arzon olishni, sotuvchi qimmat sotishni istaydi. Shuning uchun mijozlat ham imkon qadar arzon olish maqsadi bilan **xayr barokasi uchun biror narsa o‘ting**; **chek pulini o‘tib bering; yo‘l pulini (moshin pulini, odatda) o‘tib bering; bering endi baraka topay; odamdan mol qadrli emas** kabi gaplardan bilan savdoni davom ettirishadi. Yuqoridagi misollar tarkibida qarindoshlikni ifodalovchi undovlar faol ishlatilgan. Undovlarni ishlatishdan maqsad mijozni o‘ziga yaqin tutish, unga xayrixoh ekanligini sezdirish, u bilan oldi-sotdi qilish istagi borligini bildirishdir. Bu bozorlarning boshqa bozorlardan (zamonaviy bozorlar) bir farqli jihati unda – asosan erkaklarning savdo qilishidir. Shu sababdan ham ishlatiladigan iboralar, leksemalar gender jihatdan farqlanadi. “Odatda, savdo bitimi – oldi-sotdidagi kelishuv **bor baraka qilindi, barakasi berildi, shirinkoma berildi, qo‘l tashlandi, qo‘l olindi, lafz qimmat, va’da vafosi bilan** kabi evfemik iboralari orqali anglashiladi. Har ikki tomon nutqida ham bir-biriga nisbatan: **baraka toping, to‘ylaringizga ketsin, yaxshi kunlaringizga buyursin** kabi olqish vositalari qo‘llaniladi”[2]. Bu fikrlarga qo‘shimcha qilgan holda yana aytish mumkinki, **moldan baraka toping, puldan baraka toping, yaxshilikka ishlating, yaxshilikka xizmat qilsin** kabi ezgu mazmunli maqtov va alqovlar ishlatiladi. Bunday qoliplashgan maqtovlarning doimo ishlatilishi e’tiqodiy qarashlar bilan bog‘liqdir.

Hozirgi globallashuv davrida savdo va uning turlari ham o‘zgarib bormoqda. Shu bois yangi leksik birliklar va iboralar savdogar hamda oluvchi nutqida ham ishlatilmoqda. Masalan, kiyim-kechak sotuvchisi nutqida: **bir kiyib ko‘ring, kiyib ko‘rish bepul-ku (hazil tariqasida), kiyib ko‘ring, sizga juda yarashdi, boshqa ranglari ham bor, razmerlari (o‘lchamlari) bor, oling sifatiga kafolat beramiz, olavering maza qilib kiyasiz, turetskiy** (Turkiya mahsuloti degan mazmunda) **mahsulot** kabi qoliplashgan taklif va reklama mazmunli jumlalarni ko‘p eshitamiz. Xarid amalga oshirilgach, **yaxshi kunlarda kiying, qutli bo‘lsin, yetti kunda janda bo‘lsin**; agar poyabzal olingan bo‘lsa, **tepib-tepib kiying, tepkilab-tepkilab kiying**, **bosib-bosib kiying, ezib-ezgilab kiying** singari birikmalarga duch kelamiz. Yuqoridagi misollarning hammasi struktural jihatdan gap shaklida. Gaplar, asosan, sodda gaplar bo‘lib, kesimlari aniq nisbatda va buyruq-istak maylida shakllangan. Gaplar semantikasi xaridorlarga yaxshilik tilash, ezgu istaklar bildirish mazmunidan iborat. Rivojlanish va zamonaviy natijasida bozorlarda yangi servis ham vujudga kelmoqda. Saygaklik – shunday xizmatlardan biridir. Saygaklarning vazifasi – turli hududlardan sayohat uchun kelayotgan, xarid maqsadida bozor aylanayotgan kishilarni o‘zi bilan kelishuv amalga oshirgan sotuvchining rastasiga yoki do‘koniga boshlab borishdir. Ular bu xizmat evaziga ma’lum haq olishadi.

Xulosa qilib aytganda, savdo bilan bog‘liq jonli nutqni alohida guruhlashtirib o‘rganish tilimiz leksik zaxirasinining boyishi uchun katta man-

[1] Омонтурдиев А. Профессионал нутқ эвфемикаси (чорвадорлар нутқи мисолида): Фил. фан. док. дисс. – Тошкент, 2009. – Б. 135.

[2] Омонтурдиев А. Профессионал нутқ эвфемикаси (чорвадорлар нутқи мисолида): Фил. фан. док. дисс. – Тошкент, 2009. – Б. 135.

ba bo‘la oladi. Sotuvchi nutqida ancha eski birliklar uchraydi. Bunday birliklarni to‘plab sotuvchi nutqidagi leksika lug‘ati, xaridor nutqidagi leksika lug‘ati, dallol nutqidagi leksika lug‘ati kabi sohaviy lug‘atlar tuzish mumkin. Shu yo‘l bilan savdogar nutqidagi birliklarning kamayib ketishi xavfi bartaraf etiladi. Ular nutqidagi leksikaning pragmatik xususiyatlari misolida ham kichik tadqiqotlar qilish mumkin.

Rezyume: Ushbu maqolada qadimiy sohalardan biri sanalgan savdogar nutqi va uning lingvistik xususiyatlari haqida mulohaza yuritiladi. Ma’lum soha yoki kasbga tegishli nutq va uning o‘zbek tilshunosligida o‘rganilishi hamda ahamiyati savdogar nutqining leksik-semantik xususiyati misolida ochib berishga harakat qilindi.

Resume: This article discusses merchant speech, which is considered one of the ancient branches, and its linguistic features. An attempt was made to reveal the speech related to a certain field or profession, its study in Uzbek linguistics, and its importance on the example of the lexical-semantic feature of the merchant’s speech.

Резюме: В статье рассматривается купеческая речь, считающаяся одной из древних ветвей, и ее языковые особенности. Предпринята попытка раскрыть речь, относящуюся к определенной сфере или профессии, ее изучение в узбекском языкознании, ее значение на примере лексико-семантической особенности купеческой речи.